

Leugens en bedrog, de jezuïetenstreek in historisch perspectief

De Negentiende Eeuw 28 (2004) 1, €11,50.

De negentiende is niet meer de vorige eeuw, maar aan actualiteitswaarde heeft het gelijknamige tijdschrift niet ingeboet. In zes bijdragen wordt het thema 'leugens en bedrog' belicht. Peter Jan Margry heeft voor de gelegenheid zijn onderzoek naar de in 1540 opgerichte orde van de Societas Jesu, oftewel de jezuïeten, toegespitst op de negentiende eeuw. Gezien de belangrijke terreinverovering van de religieuze macht op het openbare leven in de negentiende eeuw, zoals het herstel van de pauselijke hiërarchie en de opkomende verzuiling, is dat niet zomaar een invuloefening.

De definitieve studie over de geschiedenis van de jezuïeten moet nog geschreven worden, maar duidelijk is nu al dat Nederland een belangrijke rol in dat verhaal speelt. P. Begheyn SJ heeft vier jaar geleden in *Boekverkopers van Europa; Het 17de-eeuwse Nederlandse uitgevershuis Elzevier* gepubliceerd over de ingewikkelde betrekkingen tussen de uitgeversfamilie Elzevier en de jezuïeten, waarin duidelijk werd dat dit uitgevershuis in de zestiende eeuw goede zaken deed met het op de markt brengen van anti-jezuïtische geschriften. Met name het werk van de Franse filosoof Blaise Pascal dat door Elzevier werd uitgegeven, bracht grote schade toe aan de reputatie van de jezuïeten, maar even zo goed rinkelde de kassa voor werken die door jezuïeten zelf waren geschreven.

Peter Jan Margry lijkt een vervolg op het artikel van Begheyn te hebben willen schrijven door na te gaan wat de jezuïeten precies werd verweten. In 1854 verscheen in Amsterdam bij uitgever Brinkman een pamflet waarin jezuïeten opportunisme voor de voeten werd geworpen: 'Het doel heiligt de middelen. Ziet daar den regel, naar welken de Jezuïeten zich gedragen.' Het is maar een van de (voor)oordelen die waarde hebben voor diegenen die toch al geloofden in de slechtheid van een bepaalde bevolkingsgroep. Angstaanjagende verschijnselen zoals epidemieën worden met gemak aan de jezuïeten toegeschreven, net als antisemieten hun vaste zondebok hebben. Protestantse denkers hebben een argumentatie bedacht voor het verzinsel dat

jezuïeten ziekten overbrengen. Jezuïeten deden missiewerk in Azië, de cholera komt uit dat continent, dus de jezuïeten brachten de bacillen naar Europa. Klinkt logisch, net als: ik pas in mijn pyjama, mijn pyjama past in mijn koffer, dus, vooral dat dus, ik pas in mijn koffer.

Was een 'jezuïetenstreek' reeds in de zeventiende eeuw het synoniem voor een valse, sluwe of bedrieglijke daad, in de negentiende eeuw werd jezuïeten ondubbelzinnig genocide op de slachtoffers van cholera in de schoenen geschoven. En steeds meer werd voor het gemak de hele roomse kerk als een enge ziekte beschouwd, met name door het protestantse volksdeel van Nederland. Allengs begonnen ook liberalen zich schuldig te maken aan deze negatieve beeldvorming. Alle slechts en kwaad in de wereld werd gepersonifieerd in de jezuïet. Margry maakt duidelijk dat het anti-jezuïtisme daarom niet alleen een religieuze maar ook een politieke mythe was. Het gerucht dat Willem van Oranje in opdracht van de jezuïeten was vermoord, versterkte deze politieke mythe.

Er zijn wel een paar verklaringen te geven voor het ontstaan van het negatieve jezuïetenbeeld. Net als in kringen van vrijmetselaars was het een gewoonte van jezuïeten om hun orde met een zekere geheimzinnigheid te omgeven. Uiterlijke ordekenmerken bestonden niet. In Nederland was het bovendien bij wet verboden om in ambtsgewaad over straat te gaan, zo schrijft Margry enigszins vaag. Die wet was natuurlijk niet door de jezuïeten gemaakt, maar toch straalden dergelijke regels negatief op hen af. En vanzelfsprekend was het bekende gegeven dat jezuïeten behalve op hun vroomheid ook op hun intelligentie werden geselecteerd een bron van fantasie en kwaadaardige toespelingen over het doel van de orde. Dit alles, gecombineerd met de gefantaseerde ordeslogan 'het doel heiligt de middelen', effende het pad voor de meest wilde speculaties over machtmisbruik, seksuele escapades en financieel gewin.

Nu zou je verwachten dat jezuïetenhaters, zoals de protestanten, zelf juist in alle openheid hun godsdienst beleden, op zijn minst om te laten zien dat zij betere christenen waren dan hun roomse colle-

ga's. Maar nee, als reactie op de jezuïtische organisatievorm, begonnen de protestanten in Nederland ook allerlei (geheime) genootschappen op te richten. Om dit soort reacties te verdedigen in de publieke opinie verscheen een stroom van 'rabiataat-protestantse tijdschriften' waarin aangetoond moest worden dat Nederland geteisterd werd door een algemene roomse samenzwering. Tijdschriften zoals *De Fakkel*, *De Protestant*, *de Tijdgenoot* en *Wespen* publiceerden het ene artikel na het andere waarin roomse voormannen zwart werden gemaakt omdat ze rooms en dus misschien wel jezuïet waren. Deze tijdschriften en pamfletten passen weliswaar in het beeld van de verzuiling, maar apart is toch wel dat zij zich niet aan de splendid isolation hielden, een praktijk die als een van de verklaringen geldt voor het honderdjarige succes van de verzuiling. Katholieke, protestantse en socialistische organisaties konden tot sterke zuilen uitgroeien, omdat binnen deze afzonderlijke gemeenschappen weinig tot geen informatie over de andere gezindten voorhanden was. De jezuïeten vormden de uitzondering. Zij waren zo gevaarlijk, beweerden hun tegenstanders, dat niet genoeg voor hun kwalijke invloed gewaarschuwd kon worden. Zij vormden als het ware de gezamenlijke vijand van de liberale, protestantse en socialistische zuilen.

Margry heeft een mooi artikel geschreven, maar toch is het jammer dat hij zo in algemene termen blijft steken. We hadden de jezuïetenhaat graag geïllustreerd willen zien met concrete kopij uit de genoemde tijdschriften. Ook verbaast het dat hij de parallel met het antisemitisme niet trekt. Eén keer en dan vaag en indirect maakt hij een toespeling op die toch duidelijke overeenkomst. En was er nu niemand die voor de jezuïeten in het krijt trad? Zijzelf in elk geval niet. Wat jezuïetenhaters pas echt kwaad moet hebben gemaakt is dat de jezuïeten nooit de moeite hebben genomen enig weerwerk te leveren op de aanvallen op hun orde.